

MACAR DİLİNDEKİ TÜRKÇE UNSURLAR¹

John Dyneley PRINCE

Mütercim: M. Turgut BERBERCAN*

Özet

Kültür tarihi perspektifinde, Türk-Macar ilişkileri genel bir çerçevede ele alınarak Macar dilinde kullanılan 28 adet unsur (Türkçe kökenli veya Türkçeden Macarcaya geçtiği düşünülen ödünç sözcük, benzer şekil ve bazı Türk lehçelerinde eşasılı formları bulunan çeşitli kökler), fonolojik açıklamaların ışığında değerlendirilerek karşılaştırmalı bir sözlükçe içinde verilmiş, çok eski devirlerden günümüze, Macarcanın söz varlığı içinde yer almış ve muhtemelen Türkçe kökenli olan bazı kültür sözcüklerine dikkat çekilerek bunların Ural ve Altay dilleri karşılaştırmalı fonetiği bakımından ne tür değişimler geçirdiklerine ilişkin çeşitli düşünceler ileri sürülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Türkçe, Türkî, Macarca, ödünç, eşasılı, unsur, sözcükler

TURKIC MATERIAL IN HUNGARIAN

Abstract

In the perspective of cultural history, the relations of Turks & Magyars are discussed generally and subsequently 28 materials of Magyar language (loan-words from Turkic to Magyar, similar forms, and cognate roots of various roots of some words in Turkic dialects) are determined from the viewpoint of phonological statements in a comparative glossary. Additionally, from the ancient eras to nowadays, some culture words in the Magyar which have probably Turkic origin are pointed out, also several proofs relating to phonetical changes are propounded with regards to comparative phonetics of Ural and Altai languages.

Keywords: Turkish, Turkic, Magyar, loan, cognate, material, words

Hungarcadaki (Macarca) Türk-Tatar materyalinin incelenmesi, misalen genel kullanım olarak Macarcada bulunan İslavca ödünç sözleri inceleyen son çalışmamda² karşılaştığım sorunlara göre daha fazla zorluk içermektedir. Bahsi geçen bu son çalışmada ele alınan yabancı materyal, açık bir şekilde gerçek alıntı sözlerden ibaret olup kültürel nedenler vasıtasıyla

¹ [John Dyneley Prince Jr., "Turkic Material in Hungarian", *Journal of the American Oriental Society*, C. 56, No. 4 (Aralık, 1936), s. 446-452.] künyeli makalenin tercümesidir.

* Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

² "Slavonic Loan Material in Hungarian", *Proc. Amer. Philosophical Soc.* Vol. 75 (1935), pp. 591-603.

Macarlarca benimsenmiş ve Macar dilinin yapısı içinde Almanca ve Latineden alınmış unsurlarla benzer şekilde fonetik açıdan değişime uğramış sözlere dir.

Macarcadaki Türkçe unsurlara gelince durum biraz farklıdır. Bu noktada araştırmacı, (kültür içindeki) bilinçli edinimin gerçek sonucu olan, öyle tabir edildiği şekilde “alıntı söz ve unsurlar”ın sayısını, Türkçe ile Proto-Macarca arasında kaçının gerçekten eşasılı olduğunu dikkate almalıdır. Açık bir şekilde bellidir ki, bu duruma paralel bir örnek olarak şu ibare “alıntı unsur” değildir.³ Tk. *çok var* = M. *sok van* “çok var”. Tk. *var* ile M. *van* sözlerinin eşasılı karakteri belirgindir. Dahası, Tk. *ol-* “olmak” ile M. *v-ol-t* (*volt*) “oldu, i-di” aynı eşasılı karaktere sahiptir. Ayrıca krş. M. *oly, oylan-*; Tk. *öyle* “öyle, o şekilde”; M. *jó-*, Tk. *eyü* (*eyi, iyi*) “iyi”; M. ve T. *öl*, sırasıyla “öldürmek, ölmek” vs. (Ayrıca aşağıdaki sözlükçeyi inceleyiniz). M. fiil ekleri 1. şahıs *-m*, 2. şahıs *-sz*; T. fiil ekleri *-m, s(en)* açıkça primitif, genel, eşasılı linguistik bir bağın bulunduğunu göstermektedir. Örnek verilen bu dil esasları pratik açıdan bakıldığında asla ödünç değildir. Aynı biçimde, her iki dilde şahıs zamirleri fiil eklerinden genel olarak ayrılır: M. *ën* “ben” (*e-men, /m/ düşmüştür; ayrıca aşağıda bkz. *sub kan-kaman-kaban*) - Tk. *men* (Osm. *ben*); Tk. *sen* “sen” (ayrıca Fince *-sinä*) - M. *te, s = t-* vs. Başka örnekler için ayrıca bkz. Szinney.⁴ Özellikle dental (*d*) sesi geçmiş zamanı işaret etmektedir: Tk. *öldü* “öldü” - M. *ölte* “öldürdü”; Tk. *oldu* “oldu” - M. *volt* “idi” vs. Bu morfolojik benzerlikler çok açıktır ve Fin-Ugor filoloji ilminin başlangıcından beri dikkati çekmiştir. Fin-Ugor dilleri ve Proto-İrancada gerek morfolojik gerekse semantik açıdan daha bir çok dikkat çekici benzerlik vardır.⁵

Belirgin bir dil grubunun (*linguistic group*) konuşucusu olarak Macarların orijinini açık bir şekilde tespit etmek zordur. Bununla beraber, Macarların en azından Batıya yönelen rotası ve Asya ile olan ilişkileriyle ilgili olarak dikkat çeken kesin sonuçlar çıkarmak mümkündür.

³ M. = Macarca; Tk. = Türkçe (Turkic). Makaledeki Macarca fonetik esasları şöyledir: *á* = a → İngilizcedeki “father” sözcüğündeki /a/ gibi. Diğer ses birimlerini de aynı şekilde tırnak içinde verilen İngilizce örneklerdeki seslerle aynı şekilde düşününüz: *a* = o “not”; *é* = a “fate”; *e* = a “hat”; *i* = i “machine”; *i* = i “pin”; *ó* = o “note”; *o* = kısa aw; *ú* = oo “fool”; *u* = oo “foot”; *c* = ts; *cs* = ch; *s* = sh; *sz* = s; *z* = z “zeal”.

⁴ Joseph Szinneyi, *Finnish-Ugrische Sprachwissenschaft*, Leipzig 1910, 446.

⁵ Cf. Prince, *op. cit.*, pp. 592-3.

İlk dikkat çekmesi gereken nokta, Finik (*Finnic*) kabilelerin oluşturduğu dil grubunun, ki bunların en önemlisi modern Finlandiya’da “Suomi”dir, sayıca çokluğuna ters olarak günümüzdeki Fin-Ugor dilleri arasında sadece üç tanesi Ugorca (*Ugric*) konuşan halklardır. Bunlar, Sibirya’da Ostyaklar (Tobolsk) ve Vogullar⁶ (Perm ve Tobolsk) ile Avrupa’da Macarlardır.

Proto-Ugorlardan, Çin yıllıklarında *Ting-Ting* = Tunguz (çağdaş bir Finik kavim), olarak bilinen kürk avcılarının doğrudan komşusu olarak bahsedilmektedir. Aynı halk kümesinin diğer bir kolu açık bir şekilde Ogurlar olarak anlatılmakta ve eski Altay (Türk) grubunun batı kolu olduklarına inanılmaktadır. Saragur ve Onugurların MS. I.-V. yüzyıllarda Hun İmparatorluğu’nun, V.-VI. yüzyıllarda Hun-Bulgar İmparatorluğu’nun egemenliği altında yaşadıklarını görmekteyiz.

Onugur ismi daha sonraları, açık bir şekilde aynı sözcük olan *Ungar* şekline girmiş; *Onugur*’daki araya ilave edilmiş *-u-*, sonra *Hungar(ia)* olan sözcüğün de içindeki *-g-*’nin sert telaffuz edildiğini doğrulamaktadır. Ayrıca sözcüğün geleneksel Alman telaffuzu olan *Ungarn* şekli de sert *-g-*’lidir. Bu isim doğru olmayan bir tarzda, İngilizce *singing* sözünün sonundaki *-ng-* gibi telaffuz edilegelmektedir. “*Magyar* (Macar)” sözcüğünün etimolojisi tam bir muammadır. Bugün için bu sözcükten doğru bir çıkarım yapmak imkansızdır. Yumuşak *-gy-* (*-dj-*) önde gelen yanıtıcı ses bloğunu oluşturmaktadır. Çünkü eğer biri *Magyar* sözünü *magar*, *mogur*, *mogul* sözleriyle ilişkilendirirse, *magyar*’ın *mogul* ~ *mongol* sözleriyle bağdaştırılması açık görülecektir. Ne yazık ki, *-g-* ~ *-gy-* değişmesi fonetik açıdan imkansız görünmektedir. Mümkün olsa bile, *magar, *maghar* olabilecek, makul bir teklif olarak gırtlaksı (*guttural*) *-gh-*’nin yumuşatılarak *-gy-* (*-dj-*) şekline geçmesi yine imkansız olacaktı. Fonetik gerekçelerle *magyar* sözünün *Ugur*, *Ungur* (yukarıdaki açıklamalarla krş.) sözlerinin evrilmiş bir biçimi olduğunu da düşünemeyiz.

Esasen erken devir Macarları kendi etnik isimlerini efsanevi *Ahnherr Magyar*’dan getirir; bu isim efsanevî *Hunnar* ile eşit mahiyettedir. Öyleki bu isimler Macarların ve Hunların atası olarak şöhret kazanmıştır. Demek oluyor ki *Magyar* isminin anlamı ve bu ismin kendileriyle olan ilgisi Macarlar tarafından da bilinmemektedir. Çeklerin ve Lehlerin hayal mahsulü

⁶ Öyle belirtildiği şekilde Ob nehrinden olan Ob-Ugor.

olan *Ahnherren Çek* ve *Leh de Ahnherr Magyar* ile mukayese edilebilir. Bu tarz isimlendirme; kökeni, anlamı bilinmeyen kabile isimlerini açıklamaya yarayan kadim bir metottur.

MS. 568-615’de Asyalı Macarlar, Asya Türk İmparatorluğu’nun (Göktürkler) bir parçasını teşkil etmekteydiler. MS. 615’ten sonra yarım yüzyıl Türkler ve Macarlar tekrar yakın ilişkide bulunarak Onugur-Bulgar İmparatorluğu’nun bütünleşmiş (entegral) bir parçası oldular. Hungaryalıların ataları eski Türklerle farklı politik ilgilerle temasa geçtiler. MS. 615’ten iki yüzyıl sonra Ongurs (Ungurs) Hazar (Kazar) İmparatorluğu’na bağlıydı (Hazarlar, Batı Türklerinin [Göktürklerin batı kolu] devamıdır). Bu Ongurlar; *Hétmagyar*, *Hetmogur* ya da bir başka ifadeyle “Yedi Macarlar”ın atası olup Tuna vadisine göçen Macarların soyundandılar. Bu siyasî ilgiler Türk ve Hungaryalı grupların (kültürel açıdan) birbirine geçişme ve karışmalarını mümkün kılmıştır. Sahip olduğumuz pozitif kanıtlar göstermektedir ki bu iki halk sadece komşu değildi; uzunca bir süre beraber yaşamışlardı. Bu durum Türk dilinden Macar diline geçmiş sözcüklerin geçme sebebini açıklamakta ve Türklerin o devirde Macarlardan daha yüksek bir kültür seviyesine mâlik olduğunu ispatlamaktadır. İlk yerleşimcilerin gelenek ve görenekleri, savaş amaçlı teşkilat yapısı, kişi isimleri bütünüyle Türklerinki gibiydi. Ayrıca 9. yüzyılda Bizans ve Arap tarihçileri Macarları Türk olarak zikretmiştir. Bu sebeple bu iki millet arasında karışma çok açık bir şekilde bellidir.

Çıkan genel sonuç, sonradan Proto-Macarları oluşturan Hun orijinli karışık topluluk, hakikatte Proto-Türk kabileleriydi. *Hun* sözcüğü, Çin Han döneminde yaklaşık MÖ. 400 yıllarında *Hiung-nu* şeklinde ortaya çıkmıştı. Müteveffa meslektaşım Dr. Friedrich Hirth, Kolombiya Üniversitesi’nin eski Çince profesörü, muhtemel bir görüş vasıtasıyla dikkatimi çekmişti. *(h)ung* sözcüğü, belirgin bir şekilde yukarıda sözü geçen *Unugur*, *Ungur* vs. kabile isimlerinde bulunmaktadır. Bu şekiller, *Hung-ur* “Hun efendileri” anlamına gelen kombinasyon ve inversiyonlardır. Modern M.’da *ur* = “efendi, sahip, lord” anlamına gelmekte ve belki daha erken bir devre ait deyiş içinde sahiplik bildiren bir kök olarak düşünülebilir.

Fin-Ugor ve Türk dilleri gruplarının muhtemelen morfolojik yapılarının birbirinden tamamen ayrıldığı ve müstakilen gelişmeye başladıkları bir tarihten sonra, primitif bölünmeden sonra, gelişen her bir kol

kendi gramatikal formlarını oluşturmuştur. Sadece bu üç dil grubu içindeki form varyantlarını inceleyerek bu hususta ikna olmaktadır. Son zamanlardaki bir çalışmamda Amerikan ve İngiliz filologların karmaşık Macarca köken problemlerini incelemeleri konusunda ilgilerini çekmek istedim. Her iki ülkede konu çok az dikkat çekti. Öyle ki bu ülkeler bir Vambéry, Szinnyi ya da Vilhelm Thomsen asla yaratamadılar. (Macarca köken problemleriyle ilgili olarak) ileri sürülen görüşler, birer numune olarak kısa bir sözlükçe şeklinde Macarca-Türkçe karşılaştırmaları içermek suretiyle aşağıda sıralanmakta, ele alınan M. unsurlar sadece Hungarya'nın (bugünkü Macaristan toprakları) Arpad'a bağlı topluluklarca (MS. 896) işgal edildiği döneme kadar giden sözcüklerden ibarettir. Sözlükçedeki unsurların çoğu Radloff, Munkacsi ve Gombocz'dan⁷ alınmış, ayrı ayrı köklerin ödünç yahut eşasılı karakteri üzerinde kısa yorumlar yapılarak açıklamalar desteklenmiştir.

Karşılaştırmalar Sözlükçesi

ács (akk. *ácsot*) “marangoz, zanaatkâr”. Eski Macarcada *álcs*. Açık olarak Türkçe bir ödünçtür. Muhtemelen Osmanlıca öncesi dönemdeki *aghdji* (ağaççı)* “ağaç işçisi”. Genel Türkçedeki *agadj* (ağaç) “ağaç”. Krş. Çağ. *jaghaç* (yagaç); ayrıca Kırgızca ve diğer Tatar-Türk dillerinde *akhas*, *akhaş* “ağaç”. Eski M. *alcs*'de sözcüğe dahil olmayan gırtlaksız *-gh-* (*kh*), *-l-* ile yer değiştirmiş, bu ses M. *boldog* “mutlu”, *böles* “basiretli” sözcüklerinde görülen bir paralellığe sahiptir. *-l-* sesinin sunî olduğu yerde sırasıyla bu sözcükler *böd-ult* “çılgın, delicesine neşeli”; ve *bö* “geniş”ten gelen *böcs* (gerçekten geniş görülen) sözcükleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu durum *boldog*, *böcs* şekillerinin *bödög*, *böcs* olarak M. diyalektik telaffuzlarıyla tasdiklenmektedir.

agar ya da **agár** “tazi”; Baraka *igär*; Kırg. Kuman *eger* “av köpeği”. M. *agar*, Baraka *igär* ve Kırgızca *eger* arasındaki vokal değişmelerine dikkat ediniz. *agar* sözcüğü muhtemelen M. yer isimleri *Agárd*, *Agáros*'da geçmektedir [J. Szinnyi, *Tajazotár* (Dialect Dictionary), Budapest, 1889.].

⁷ Gombocz Zoltan, “*Honfoglalás előtti Török jövevényyszavaink*” (“*Our Turkish Loanwords before the Occupation*”), *Publications of the Hungarian Philological Society* içinde, Budapest, 1908.

(*) *Mütercim notu*: Yazarın Türkçe sözcüklerin imlasında kullandığı yazım olduğu gibi muhafaza edilmekle birlikte parantez içinde açık olarak hangi Türkçe sözcüğü belirtmek istediği ayrıca yazılmıştır.

alma “elma” bütün Türk lehçelerinde bulunur. Bazılarında göze çarpan varyant *amlá* “ekşi”dir. Aynı karşılık için M.’daki sözcük *savanyu*’dur. Bu sözcük M.’da görülen Türkçe bir ödünç olmayabilir ama bir eşasılıdır. Diğer yandan bütün Türk lehçelerinde görülen Genel Türkçedeki *alma* bilinmeyen bir kökene sahip olup çok erken devirde alınmış bir ödünç olabilir. Primitif elma kültürünün üzerinde tartışılarak bu genel kültür sözcüğünün aydınlığa kavuşturulması elzendir.

arpa “arpa”; lider *Árpád* isminde ve ayrıca bir toponim olan *Árpád*’da görülmektedir (ayrıca krş. *Árpás*); Osm., Çağ., Kırg., Kazan. *arpa* (Hırvatçada ödünç bir söz olarak *arpakaş* ve muhtemelen *arpac* “zakkum”). Çuvaş. *urba, orba*; Moğ. Kalmuk. *arbai*; Moğ. *arfat*; Mançu. *arfa* “bir tür tahıl”. M.’da bu sözcüğün ödünçlenmiş karakteriyle ilgili olarak aynı şüphe *alma* sözcüğünün durumuyla benzer olarak kendini göstermektedir. *arpa* ve *alma* erken bir devre ait Türkçe kökten gelişmiş eşasılı sözcükler olabilir. Yukarıda verilen karşılaştırmalardaki *b ~ f* değişimine dikkat ediniz.

bajusz “bıyık”; Osm. *bijik* (bıyık); Azerbaycan. *bik*; Kazan. *mäjäk*; Çuvaş. *majakh*; Yakut. *bitik*. *b ~ m* değişimine dikkat ediniz: Osm. *ben* - Sart. *men*.

balta “balta”; Osm. *balta*; Çağ. *baltak, balto, baltu*; Uyg. *baltu*; Kazan. *balta*, Başkır. *bálta*; Teleüt., Kuman. *palta*; Koybal. *palti*; Yakut. ve Moğ. *balta*. Bu sözcük muhtemelen, *alma* ve *árpád* sözcükleri gibi Ugor ve Türk dilleri ortak söz mirasında yer almaktadır.

béka “kurbağa”; Osm. *baga* “kurbağa, kaplumbağa gibi hayvanlar için ortak isim”. Dikkat ediniz: Çağ. *baka*; Kun. *baga*; Kazan. *baka*; Başkır. *baka*; Koybal. *pagha*; Karagöz. *paga*; Altay. *paka*; Kondonski. *pagan*; Uryançay. *pa’a*; Yakut. *paya*; Buryat. *baka, bakha*; Mançu. *vakšan*; Dikkat ediniz: Osm. *körbagha* (kurbaga) “kurbağa” - M. *teknösbéka*. Aynı ortak söz mirasından olup muhtemelen eşasılıdır. Diğer diyaleklerde gözlenen *-a-*’dan M.’da görülen *-é-*’ye geçiş ilgi çekicidir.

beke “barış”; Çağ. *bekik*; *bikik* “engellenme, kapatılma, kapanmış”; *araları bikik dur* “barış içinde yaşarlar” (Vambéry, *Studien*, 1867, s. 252), *bikik* “bağlı, bağlanmış”; krş. Çağ. *bikit[m]ek, bekitmek* “bağlamak, barış yapmak”; Çağ. *bik, bek* “sağlam, sıkı”; Uyg. *bik, bekin* “sıkı”; Osm. *pek* ayrıca “çok” için de kullanılır; *bekik* ile ilgili olarak Kazan. *bik* şekli sıra dışı bir eşliğe sahip görünmektedir. Bu sözcüğe M.’da karşılık gelen *béke* şekli

beki şeklinden değil *bökö*'den gelişmiştir. M. -é- sesi, erken devre ait -ö-'den gelişmiş bir vokalik değere sahiptir. Ayrıca krş. *schön* sözcüğü için vulgarize edilmiş *schën* telaffuz şekli Almancada vardır.

hir (hér) “ağlama, ağlayış; dedikodu”. *hirtelen, hértelen, hertelen, hértelen, hörtelen* “fark edilmeyen, ani, çabuk”; krş. Osm., Çağ. *khäber* (haber) “haber, havadis”; Tarançi. *khäbär*; Kazan. *kabär*; Baraba. *kabär*; Kırg. *kabar*; Başkır. *khäbär*; Çuvaş. *khıbar* (Hepsi Arapça *haber* “haber” sözcüğünden gelen şekillerdir). Türkçeye geçen Arapça kökenli sözcük bünyesindeki -b-'nin düşmesi hususuyla ilgili olarak yukarıda verilen paralel şekiller şüpheye açıktır. Muhtemelen en azından eşit ölçüde olmak suretiyle şu hükümler verilebilir; M. *hir*, Hırvatçada kullanılan “geçici heves” anlamında bir sözcük olup M. kökenli bir ödünç sözcük olabilir; ayrıca *hören* “dinleme” şeklinden gelen Almanca kökenli bir ödünç sözcük olabilir.

int (1) “yön”; krş. *intës* “ileriye doğru sevk edilme”; *intéz* “düşünme, niyet etme, ima etme”; Uyg. *ökhdi, ökhdü* “gez” (Munkacsi, *Nyelvtudományi közlemények*, 32, 394) fakat *khd = nt* eşitliği şüpheli bir karşılaştırmadır. Aşağıda bkz. *int (2)*.

int (2) “el kol işaretiyle uyarmak, göstermek, ikaz etmek”; *incseleg, inscelkedik (*int-seleg)* “teşebbüste bulunmak, gizli olmak”; Uyg., Tarançi., Çağ., Karaim. *indä*; Kırg. *imda*; Teleüt. Tat. *inde*; Kazan., Tobolski., Uyg. *imla*; Baraba. *imna* “elle işaret etmek, göstermek, çağırmak, davet etmek” (Radloff, *Türk-Sprachmaterial* I. 1407; VIII. 1447); Moğ. *imne* “gözleri kırpmak, başla onaylayarak razı olmak”. Kırg., Baraba., Tobolski., Kazan.'da kök *im* şeklindedir. Altay., Teleüt. *im* “elle yapılan işaret veya ehli bir hayvanın kulağına atılan ayırt etmeyi sağlayan kesik (Radloff I. 1403, 1571). Budenz'e göre, Tk. *nd* ve M. *nt* eşitliği her zaman doğru değildir. *ir* şeklinin önündeki Fin-Ugorca *m-l* arasında bir bağdaşım bulunmaktadır.

ir “yazmak”; Osm., Kırım Tat., Kazan *jaz (yaz-)* [Radloff, *Wörterb. d. Türk-dialekte* III. 226] ilgi çekici bir mukayese. Krş. Başkır. *jagh-*, Kırg. *ir* “yazmak, çizmek”; Çuvaş. *şir*; Moğ. *iru* “çizmek, hesaplamak”; *iruk* “resim çizmek”. Değişimler enteresan öyle ki M. *ir* için ilkin konsonantal önek olan *j (y) = s* ve de gırtlaksız *c* denkliği; ikinci olarak genel olmayan *r-z* mutasyonunu gözlemliyoruz. Bu hususta M. *ir* sözcüğünün Türkçe kökle olan eşasılı karakterini vurgulamak gerekiyor.

male “erkek, erkeklik organı”, Çağ., Kazan., Kırg., Başkır. *kaban*; Altay. *kaman*, *kaban* “vahşi erkek domuz”; Moğ. *khabar* (Munkacsi, *Ethnologie* IV. 205). -b- sesinin paralel olmayan düşümü makul görünmemektedir. Ancak iç sesteki m-, w- sesleri diğer lehçelerde sıklıkla düşmektedir. Bununla beraber b-m değişimi bulunmaktadır: *kama* - *kaba*. Bu fenomen kadim bir dil olan Sümercede de görülmektedir. Hatta M. *hamu* “küller” sözcüğünün bu tarz bir fenomenin yansıması olarak Japonca *hai* “küller” sözcüğüyle, örneğin *haibon* “kütblası”nda görüldüğü üzere, eşasılı olması da muhtemeldir.

kava (*gáva*, *kámva*, *kanva*, *kányva*) “yüzük, çember”; Tobolski. *kabak* “çit”; Kırg. *kabak*, *sajivin kabagi* “üst kemer ya da dağ geçidi kavisi”; Osm. *kapa* “kapama” (yüzey); Çağ. *kaba* “kurma, kapama, kuşatma”; Kırg. *kama*. Dikkat edilirse burada M. v ile K. arasında b ve m değişimleri bulunmaktadır. Ayrıca krş. *kan*, muhtemelen bir -b- formundan; *kaban*, *kaman* şekillerinden gelişmiştir.

oroslan “arlan”; Uyg., Osm., Çağ., Kazan., Tobolski. *arlan*, *aslan*; Kuman. *astlan*; Kırg. *arsilan*, *aristan* (t-l değişimine dikkat ediniz); Kara Kırg. *artsan*; Teleüt., Altay. *arsil* “vahşi”, *arsilaba* “ayı”, *arsilagu*, *arlan* “arlan”; Çuvaş. *arghslan*; Moğ., Mançu. *arlan*. Bu sözcük hemen hemen tüm lehçelerde bulunan ortak Türkçe söz varlığı içindedir. Osmanlı Türkçesinden *arszlán* şekli yoluyla doğrudan M.’ya geçmiş ödünç bir söz olabilir. Bünyesinde sızıcı ses (*sibilant*) ile l arasına ilave edilmiş vokal bulunan M.’daki genel şekil *oroslan*, yukarıdaki karşılaştırmalarda yer alan sadece Kırg. *aristan* şekli ile bir paralellige sahiptir. Yukarıda sayılan dillerdeki şekillerin hepsinin *arsil* “vahşi (hayvan)”den geliştiği anlaşılmaktadır. Krş. yukarıda Teleüt., Altay.

ör, öröl “döndürme”; Uyg. *äbür* “çevir-, kapat-”; Osm. *ävir* “etrafını çevir-”; Çağ. *iwir-*; Altay., Teleüt. *äbir-*; Szagai., Koybol. *ebir-*; Szojoti. *är*; Çuvaş., Buini. *avör* (Malo-Karaeskini Çuvaş. *ar-* “döndürmek”. Dikkat edilirse yukarıdaki şekillerde görülen ö ve a vokallerinin araya ilave edilmiş b-v seslerinin kontraksiyonu neticesine bağlı olduğu anlaşılacaktır. Krş. yukarıda geçen *kan* sözcüğü muhtemel *kaban*, *kaman* sözcüklerinden gelişmiştir.

öreg “eski, geniş, büyük” (*ereg*, *örög* “büyük, eski, yaşlı”); Osm., Kırım Tat., Kırg. *iri*; Kazan. *irög* (?); Çağ. *ärik* (*irik*); Baraba. *äri* “büyük,

kaba”. Çağrışım için “büyük, yaşlı” krş. İskandinavca *stor* “büyük” Slavonik *star* “eski” şekli ile eşasılıdır.

özön “sel, su baskını”; Kara Kırg. *özön*, *ösön* “dere, nehir”; Altay., Teleüt., Kırg. *özök*; Karaim. *üzän*; Baraba. *üzön* “büyüme, artma”. Burada *öz* ve benzer şekillerdeki kök ile M. *är* (*árviz*) “kabarmış su” arasında (*r-z*) ilgi var mıdır?

sajt “peynir”; Çuvaş. *sajt*; Tcerken. *çogot* = *csögöt*; Karaim Troki. *çighit*; Osetçe *çighd*.

sator “tente”; Uyg. *çadır*; Kun. *çater*; Osm., Kazan. *çatir*; Kırg. *şatir*; Karaim. *çatir*. Bu sözcük serisi “baraka ya da kötü perde” anlamına gelebilir; Teleüt. *çadır*; Çuvaş. *çadür*. Bu sözcük muhtemelen İranidir; krş. Farsça *çatr*, *çitr*, *şitr* “tente, güneşlik”; Sanskritçe ve diğer İndo-Aryan dillerinde *chattra* “güneşlik, örtü” (Miklosich, *Denkmaler* 34. 271); Türkçeden ödünç *sator*’dur.

szakal, szakáll- “sakal”; Uyg. *saghal*; Kun. *sachel*; Osm., Çağ., Teleüt., Tarançi., Kazan. *sakal*; Başkır. *hâkal*; Altay., Teleüt., Lebed grubu, Çağ., Koybol. *saghal*; Çuvaş. *suğhal*; Moğ. *sakhal*; Buryat. *hakal*, *hakhul*, *sakhal* (dikkat ediniz: *s-h*); Kalmuk. *sakhal*; Mançu. *sala*. M. *szahall*, açık bir şekilde genel bir Türkçe kökle muhtemelen eşasılıdır.

szam asıl anlamı “sayı”; krş. *szamomra* “benim için” (benim parçam); Eski Türkçe *san* “sayı”; Uyg., Kun., Osm., Çağ., Kırg., Kazan., Koybol., Tarançi. *san* “sayı, sayma, büyük sayı, kat, çokluk”; Başkır. *han*; Çuvaş. *sun* “sayı, sayma”. Belirgin olarak eşasılı şekil Osm., Çağ., Kırım Tat. *sai* (*say-*) “saymak, hesaplamak, tutmak”; Modern Osmanlı T. *sayı* “sayı”; krş. *salmak* “saymak”. Diftong oluşturan nazalizasyon vasıtasıyla burada M. *-n* sesinin düştüğü görülmektedir; krş. yukarıda *kan* şeklinde görüldüğü üzere vokal, *aba* ~ *ama* şeklinde görülen ses değişiminin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca dikkat ediniz: Uyg. *sa-* “ilgi kurmak, konuşmak”; Çuv. *suv*, *su*, *sughw*; Osm., Kırım Tat. *sayı* (yukarı bkz.). Bu karşılaştırma oldukça ilgi çekicidir; öyleki M. *szam* şeklinin bir ödünç sözcük olmaktan ziyade eşasılı olduğunu göstermektedir.

szék “sandalye, sıra”; Osm. *seki* “basamaklı sıra, bank, platform”; Çağ. *süki*; Kazan. *säke*, *siki* “Tatar yatağı”; Başkır. *hike*; Çuvaş. *sak*; M. *szék* belki de ödünç bir primitif kültür sözcüğüdür.

szunyog “bir tür sinek, sivrisinek” (*zuniig, zunug, szunyok*); Osm. *sinek, singek* “sinek” (Osm. *sivri, sinek* “sivrisinek (keskin [sivri] sinek)”; Çağ. *singek* “sinek” (*sinkek*); Kırım Tat. *sinek*; Koybol. *säk* “sinek” (Dikkat ediniz: *ng-* sesinin düştüğü görülmektedir.), *sarikh* “bir tür sinek”; Karagöz. *säk*; Altay. *sek, sēk* “bir tür sinek”. M. *szunyog* sözcüğü her ne kadar kültürel bir ödünç olarak düşünülebilirse de yukarıda sıralan şekillerle eşasılı görünmektedir.

tanú (tanó) “şahit” (bilen kişi); Uyg. *tanuk* “şahit, tanık”; Kun. *tanuc*; Osm. *tanık, danık*; Çağ. *tanuk*; Kazan. *tanük*; Genel Türkçe. *tanı-, danı-* “bilmek, tanımak”; Moğ. *tani* “bilme” (Alm. *kennen*); Kalmuk. *tani* “denemek, bir şeyi tecrübe etmek”; Buryat. *tané*; Mançu. *taka* (nazal *n* için olan *k* sesi muhtemelen *nk (ng)* ses grubundan gelmektedir. Manikobi Tunguz. *takin* ‘teşhis etmek’. Krş. Osm. günlük konuşma dilinde *tanmak* “birini bilmek”. M.’da *tan* “talimat, bilim”; krş. *tanár* “profesör” ve *tanács* “danışman”.

törveñy “hukuk” (*terven, teruin*); Eski Türkçe *törü* “adet, kanun, kural, karar, yetki”; Uyg. *törö, törü* “hukuk”; Kun. *törä*; Osm. *törä*; Çağ. *töre*; Kazan. *türä*; Kırg. *törö* “kanunî karar”; Çuvaş. *töré*; Moğ. *türü* “kural, kanun, nizam, prensip, yönetme, metot”; Mançu. *doro* “kural, emir, adet”. Sözcüğün Mançucadaki ses değişimi eksikliğine dikkat ediniz. Bu sözcük muhtemelen M.’da görülen kültürel bir ödünçtür.

tukor “ayna” (*tyker, tikór* ve belki *gyükör*); Çuvaş. *tögör, tügürt, tükör*; Kırım Tat. *tögäräh*; Kırg. *tögürök*; Moğ. *tögürük* “çevre, daire, çember, yuvarlak”; krş. Tchermis. *tükhür* “ayna”. Muhtemelen bir kök olan *kerkos*’un, belki de M. *kerek* şeklinin bir eşasılı örneğidir.

zerge “elik, dağ keçisi, keçi”; Çağ. *serke* “hadım edilmiş erkek keçi”; Kırg. *serbe, serge* “iki yaşındaki erkek keçi”; Teleüt. *serke* “üç yaşındaki keçi”; Moğ. *serghe* “hadım edilmiş keçi”. Belirgin olarak ödünç bir sözcük olup çok kadim Türkçeden M.’ya geçmiştir.

Kaynakça*

BUDENZ, J. (1873-81). *Magyar-ugor összehasonlító szótár I-II*. Budapest.

GOMBOCZ, Z. (1908). Honfoglalás előtti Török jövevényszavaink. *Publications of the Hungarian Philological Society*. Budapest.

MIKLOSICH, F. *Denkmaler...* [tarih belirtilmemiştir].

MUNKACSI, B. *Ethnologie IV*. [tarih belirtilmemiştir].

MUNKACSI, B. (1862). *Nyelvtudományi közlemények*. Budapest.

PRINCE, J. D. (1935). Slavonic Loan Material in Hungarian. *Proc. Amer. Philosophical Soc.* Vol. 75, 591-603.

RADLOFF, W. (1887). *Das Türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus*.

RADLOFF, W. (1911). *Versuch eines Wörterbuches der Turk-Dialekte (Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy) I-IV*.

SZINNYEI, J. (1910). *Finnish-Ugrische Sprachwissenschaft*. Leipzig.

SZINNYEI, J. (1889). *Magyar Tajszotar*. Budapest.

VAMBÉRY, A. (1867). *Cagataische Sprach Studien*. Leipzig.

(*) *Mütercim notu*: Eski makalelerde makale sonunda bibliyografya belirtilmediği için ayrıca oluşturulmuş, sadece makale içinde ismi geçen kaynaklar temel alınmıştır.